курячі яйця, баньки, белькотіла якесь безглуздя (С. 28)), «*сучі тельбухи*» (*Після того всі Момоти заворушилися, жваво запрацювали шатунами, — хапаючи «**сучих тельбухів**» за в'язи, по черзі тягли їх у воду й топили* (С. 118-119)), *шкуродерська морда* (*— От **шкуродерська морда**! — він гидливо витер руки об штани* (С. 184)).

Отже, у мові роману «Залишенець. Чорний ворон» В. Шкляра зафіксовано значну кількість стилістично зниженої лексики для найменування й характеристики осіб, що належать до ворожого табору. Більшість цих слів широко вживається в українській розмовній мові, використовується в образній функції у творах інших письменників та зафіксована в словниках.

Ганна Дядченко

ЕПІТЕТИ-КОЛЬОРАТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст. (ПОРТРЕТНА ХАРАКТЕРИСТИКА *ЛЮДИНИ*)

З-поміж одиниць мови, що визначають її естетичну цінність, — епітетне, означальне слово. Як поліфункціональна одиниця художньої мови воно синтезує образне, оцінно-естетичне та емоційно-експресивне значення, акумулює культурно-історичну й мовно-поетичну традицію, є маркером авторського стилю. У поезії кінця ХХ — початку ХХІ ст. через характерні епітети рельєфно окреслюється «прикметниково-означальне поле .. людини, оцінюваної українцями» (Єрмоленко С. Я. Новий словник епітетів української мови // Лексикографічний бюлетень. — 2009. — Вип. 18. — С. 8). Наприклад, знакова для мовомислення кінця ХХ ст. індивідуально-авторська характеристика *силіконові люди*: *гряде пора для **силіконових людей**/ повзе у день багатовимірний протей/ з яким різниця лиш порядок слів у мові* (С. П'ятаченко).

Для описів і зовнішнього, і внутрішнього портрета людини визначальними є епітети із семою ‘колір’ — *зелений, блакит-*

ний, синій, червоний, карий, брунатний, русявий, жовтий, золотий, срібний, білий, крейдяний, сірий, сивий, чорний. Ці художні означення послідовно поєднуються з одиницями тематичної групи «соматизми» (*волосся*, *обличчя*, *личко*, *очі*, *погляд*, *вуста*, *тіло*), із поетизмами *душа*, *серце*, з назвами психоемоційних станів людини.

Епітети *синій* (зрідка — *пресиній*) (‘який має забарвлення одного з основних кольорів спектра — середній між голубим і фіолетовим’ — СУМ, IX, 182), *блакитний* (‘небесно-голубого кольору; голубий’ — СУМ, I, 196) — найчастотніші характеристики до соматизму *очі* та пов’язаного з ним слова-образу *погляд*. У такому поєднанні вони здебільшого зберігають зафіксоване словниками загальномовне значення й постають у контексті описів зовнішнього портрета: ***Блакитні очі*** *у царівен/ і золоті ґердани* (І. Малкович); *і скупо зав’яжеться* ***в синіх очах****/ солона від смутку перлина* (П. Мовчан); *твій* ***погляд пресиній*** *пастуший/ уперше мене перестрів і поніс/ наче хвиля морська мандрівна і нестримна* (В. Кордун). Естетичне і власне колірне значення увиразнюють прислівникові конкретизатори міри й ступеня вираження ознаки: *Я вклонюся* ***небесно блакитним очам****/ З чорних вій чудодійливим іконостасом* (М. Мошик); *Отрута чорна і гірка,/ Що капає прозорими сльозами/ з твоїх* ***очей****/* ***Бездонно синіх*** (П. Галенко).

Означення із смислотвірною семою ‘червоний’ групуються навколо і конкретних (*кров, губи, вуста*), й абстрактних (*душа*) назв: *з наростаючим гулом/ у блакитних тунелях* ***пурпурової крові*** (К. Москалець); *І тільки фіалка, що/ обертається вкупі із тілом,/ ще свідчить/ про воздаяння* ***рубінової крові****,/ ущерть налитої/ до фіалу* (К. Москалець); *А потім вони обіймали своїх коханих/ і міцно цілували їх у* ***малинові вуста*** (Г. Чубай); *кусаючи* ***губи, криваві, аж винні****,/ роздягати очима стару королеву* (І. Андрусяк); *Душно між* ***рум’яних душ****.../ А все ж/ їхні щирі усмішки — / мов лати* (І. Римарук). Оказіональна сполука *рум’яні душі* (пор. традиційне народнопоетичне *рум’яне личко*) засвідчує прирощення негативної конотації, яку додатково підтримує предикат *душно*.

Активно метафоризується в мові розглядуваної поезії кольоратив *жовтий*. У коло його найактивнішої сполучувано-

сті входять абстрактні іменники *погляд, голос, сміх*, пор.: *Я не можу сховатись від* ***жовтого погляду****,/ від затягнених в шори облич* (С. Процюк); ***Голос жовтий*** *жовтіє, мов кість* (П. Мовчан); *І сухостеблий крик, і* ***сміх жовтогарячий****/ доносились до нас упереміш із плачем* (П. Мовчан).

Іншу естетичну природу має словосполука *жовті очі* у віршовому фрагменті В. Неборака: *осінь зводить палаци мури в'януть багряно/* ***жовті очі*** *осінні уста декадентки/ пальці тчуть павутину над риданням опалим*. Контекстне взаємонакладання власне колірної семантики та узагальнено-образного значення 'зблідлий, змарнілий' (СУМ, II, 540) зумовлює переміщення цього образу із тематичної зони «зовнішній портрет» у тематичну зону «психоемоційний портрет людини», в якій він творить естетично-оцінну цілісність з іншими епітетизованими образами — *осінні уста*, *ридання опале.*

Прикметник *золотий* у мові новітньої української поезії має найширшу лексико-семантичну сполучуваність — від власне колірної характеристики тіла, волосся (*Їх гарячі* ***тіла****, наче вина терпкі — /* ***Золоті*** *і брунатні, ясні, мов емалі* (М. Кіяновська); *здмухуєш* ***волосинку золоту****,/ що впала на вбрання жони, одягненої так,/ як тоді вдягалися Божі Матері* (К. Москалець); *чорних брів з-під* ***гриви золотої*** (Н. Білоцерківець)) до образної позитивної, високої оцінки кого-небудь дорогого (*Величний спокій, мудра доброта — / Таких чеснот не позичають з лекцій,/ А тільки ненька,* ***ненька золота****/ Віддарувала їх від серця в серце* (О. Рутецька)), чого-небудь приємного (***голос золотий*** *відлуннями осквернено./ ..* ***спогад золотий*** *— і вже, мабуть, не мій* (М. Кіяновська); *Візьміть маленьке* ***золоте щастя****./ Лишіть велике кам'яне лихо!* (О. Ірванець)).

Контекстна сполучуваність епітета *срібний* — здебільшого абстрактна лексика, назви почуттів, психоемоційних станів тощо (*сум, смуток, щастя*): *І долі, і далі, й планети/ Лягли* ***срібним щастям*** *до ніг* (Ю. Лук'янова).

У семантиці прикметника *білий* (*біленький, білявий*) та синонімічних із ним означень *блідий, крейдяний* (*перен.* 'який має колір крейди; білий' — СУМ, IV, 332) актуалізовано і пряме лексичне значення (головним чином у тематичній зоні «зовнішній портрет людини»), і метафоричне значення 'сильне хвилюван-

ня, страждання' (пріоритетна тематична зона — «внутрішній портрет людини»).

Мовну естетику кольоратива *білий* як засобу зовнішньопортретного опису людини ілюструють сполуки із соматизмами *лице*, *шия*, *тіло*, *стан*, *груди, руки*: *а* ***білі руки*** *перевиті/ разком судин* (І. Римарук); *Затріпочеш, застогнеш стиха,/ Як уп'ється у* ***груди білі****, —/ Та згадаєш про віщі стигми/ На моєму старому тілі* (М. Савка). Позитивну оцінність таких описових образів увиразнюють суфікси суб'єктивної оцінки: *Моє ти* ***біле личенько*** *дитинне,/ покинь той промінь — тінь собі візьми* (Г. Чубай); *І про тих, хто хова/* ***біле личко*** *в люстерце/ кому з нас голова/ не боліла і серце* (О. Короташ); *У землі розплела/ свою чорну косу. І сокиру дала/ найгрізнішому в руки: «Не хочу./ Відітни.» Той узяв. Озирнувся, як тать./ Зблід. Немов йому* ***шию біленьку*** *рубать* (В. Герасим'юк).

Оцінність *білого* кольору інтенсифікує також прийом внутрішньоконтекстного контрастування: ***В білому тілі біль*** *сидить* ***глибоко чорний****,/ чортова цвіль, чорносіль, чорнобіль* (П. Мовчан); *Тільки* ***чорно-криваві рожі****/ Вколо* ***білого*** *твого* ***стану*** (М. Савка).

Метафоричні сполуки епітета *білий* з емотивами *сум, страх, страждання, відчай* і т. ін. у поетичному тексті функціонують як виразники експресивних значень 'сильне хвилювання, страждання', 'відчай', 'розпач': ***Білий сум*** *павутинням розвішу,/ Пам'ять снігу в зими заберу,/ Та й піду,/ обпікаючи тишу* (Л. Ромен); *і небо перестане тримати тебе за волосся — / обітнеш його* ***при білому страхові*** (Л. Голота); *Хоч сама скам'янію./ Стану каменем босим./ Стану* ***білим стражданням*** *— / в тумані, як в диму* (А. Цвіт); *Я тебе вимовчу/* ***з білого болю****,/ Я тебе вихлюпну/ купіллю вуст* (Л. Ромен). Пор. образний розвиток цієї семантики в контекстно-синонімічному означенні *крейдяний* (*перен.* 'Який має колір крейди; білий' (СУМ, IV, 332): *Зацілепеніння від горя,* ***крейдяний відчай****/ і якийсь невідомий, незнаний вітер/ за цей час проросли крізь Тебе* (В. Кордун). Експресивну семантику цього слововживання підтримує негативно конотований образ *зацілепеніння від горя*, співзвучний із психоемоційною характеристикою *крейдяний відчай*.

Щодо метафоризувальної функції кольоратива *сірий* (*сивий*) у поетичній мові другої половини XX ст., Л. О. Пустовіт зазна-

чила проміжне становище між семантикою номінацій *чорний* і *білий* (пор.: ‘колір, середній між білим і чорним; барва попелу’ — СУМ, IX, 229). Відносна спектральна невизначеність зумовила його переважно негативне значення. Сучасні поетичні контексти засвідчують тяжіння прикметника *сірий* до сполучуваності з конкретними назвами-соматизмами (*очі*, *губи*), в якій актуалізується власне колірне значення і нейтральна або негативна оцінність, пор.: *ці* ***сірі очі****, пильні, сумовиті, —/ чому ви не знаходите нікого, крім дзеркал,/ а в дзеркалах — себе і суть свою подвійну* (К. Москалець); *Я від ходи/ Швидкої трачу кров і силу./ І* ***сірі губи*** *попросили:/ Я тінь твоя. Ходи. Ходи* (М. Савка). Натомість значення ‘тривожний’, ‘сумний’ властиве метафорам на позначення психологічних станів людини, її моральних рис: *Гортанні крики божевільних./ Сухотні стіни.* ***Сивий страх*** (І. Андрусяк); *Позаду осінь,* ***смутки сиві****.../ Не озиратися б лишень* (Л. Ромен); *прокинешся і почуєш,/ як самотня і* ***сива совість****/ вимітає з кутків утому/ і виходить сапати сон* (Т. Троянович). Загалом констатуємо, що естетика епітетів *сірий*, *сивий* у поетичній мові кінця XX — початку XXI ст. розгортається цілковито в руслі національної поетичної традиції, засвідчує її стійкість і тяглість.

Тенденцію до розмежування предметно-описового та образно-оцінного значень засвідчують також контекстні вживання кольоратива *чорний*. Так, значення ‘колір сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий’ (СУМ, XI, 352) властиве традиційним портретним міні-описам *чорні брови, чорна коса*: *І рук тонких, і довгих ніг твоїх,/ і* ***чорних брів*** *з-під гриви золотої* (Н. Білоцерківець); *Жінка з глечиком молока/ зупинилася серед двору:/* ***коси чорні****, і станом тонка,/ у очах ніби синє море* (В. Голобородько).

Поєднання описово-портретної характеристики «темне волосся» й експресивно-оцінного значення ‘сумний’, ‘пригнічений’ засвідчує метонімічний образ *чорні голови*: ***Чорні голови*** *наші — сумні, покаянні, лихі* (М. Кіяновська). Тут спостерігаємо поступовий перехід від власне кольоративної до емотивної семантики.

Зневажливо-негативна оцінність прикметника *чорний* у сполуках із дистрибутами-соматизмами *вуста*, *рот* увиразнює

найближчий контекст *метушливі очі* і *білий ангел*. Пор.: *перелічіть усю громаду/ .. **за очима метушливими/ за вустами чорними*** (І. Римарук); *На сторінці, де вперто росте стокротка/ **Білим ангелом з чорного** твого **рота*** (Н. Федорак).

Поетичний емоційно-психологічний зміст кольоратива *чорний* виформовується як контекстуальне акцентування значень: 'важкий, безпросвітний, безрадісний': *Вже опадає **чорна самота**/ під покривало щирої молитви* (І. Андрусяк); *Останній я прапершую тебе/ Тулю до стель **у чорному відчаї*** (А. Бондар); *всі ці ознаки моєї розпуки/ (все від сльозини до **чорної муки**),/ все відпливе, відхолоне, відлине,/ світ почленований стане єдиним* (П. Мовчан); *Та звідки **чорна** узялась **журба**,/ що в ній живе і щозими, й щоліта?* (П. Мовчан); 'властивий злісній, недобрій, підступній людині': ***Чорні душі**, мов хмари./ Мов не люди, — отара./ Всі гендлюють, базарять./ — Це покара... покара...* (Л. Ромен); *В крові козацькій скупа свої кості —/ з чорної млості і **з чорної злості**,/ на перехресті, крутнувшися тричі,/ б'ється об землю* (Л. Голота). Вислів *чорна злість* має фразеологічно зумовлене значення 'дуже велика ненависть, ворожість' (СУМ, XI, 352).

Такі слововживання переконливо засвідчують продовження в українській поетичній мові кінця XX — початку XXI ст. традиції мовно-естетичного освоєння, актуалізації *чорного* кольору як пов'язаного з песимістичними емоціями та негативною оцінністю.

Із-поміж назв кольорів та їх відтінків окремий сегмент епітетного словника формують прикметники *світлий* (*світлоносний*), *ясний*, *іскристий*, *сяйливий*, *сонячний*, *сонцеповний*, *прозорий*, а також протилежне їм за семантикою та оцінністю означення *темний*.

Позитивно-оцінні семи 'світло', 'блиск' закономірно визначають семантику регулярних і контекстно-ситуативних світлопозначень *світлий, найсвітліший, світлоносний, прозорий, іскристий, сонячний*, що поєднуються з назвами-соматизмами *тіло, чоло, кров,* поетизмом *душа*, назвами почуттів та психологічних станів *сум, біль, самота* тощо. Пор.: *А в слово «тіло» влито слово «літо»./ Це **світле тіло** — ледь нестиглий плід* (О. Ірванець); *Шолом вінцем обіймає **прозоре чоло**./ Плащ*

обвисає додолу підбитим крилом (М. Савка); *Чи дістану/* ***Із світлих душ*** *тепла перлину?* (Г. Чубай); *поспішити за край/ залишаючи жінку/* ***в прозорій*** *такій* ***самоті*** (М. Савка); *віддати себе всеньку-всю/ До найменшої родимки/ До найтаємнішого світла/* ***До найсвітлішого болю*** (Н. Неждана); *обачливі кроки вповільнюють струм* ***світлоносної/ крові*** (П. Мовчан); *Зліва од серця — ядерний і срібний, мов спис,/ Ближче правиці — щільник, натужавілий* ***сміхом іскристим*** (О. Забужко). Знаково, що широкий спектр переносних значень прикметника *світлий* (‘нічим не засмучений; радісний, щасливий’; ‘нічим не затьмарений; спокійний’; ‘який має високі моральні якості; благородний’ (СУМ, IX, 91) та його контекстних синонімів засвідчено в мовостилях авторів, які належать до різних літературних напрямків та естетичних платформ — традиціоналістів (П. Мовчан, Г. Чубай), авангардистів (О. Забужко, О. Ірванець), постмодерністів (Н. Неждана, М. Савка). До цього вектора образотворення зараховуємо також прикладкові сполучення, в яких мікрообраз *очі* характеризують іменникові означення, у семантичній структурі яких є компонент ‘світло’ — *зорини* (‘самосвітне небесне тіло, що являє собою скупчення розжарених газів’ — СУМ, III, 687), *лелітки* (‘блискуче кружальце для прикрас’ — СУМ). Пор.: ***Зорини-очі****, щире серце —/ Мила!* (І. Панчук); *Очі чарівні —/* ***Очі-лелітки****,/ Вас виглядати/ Звідки, ох, звідки?* (О. Рутецька).

Протилежний за значенням і оцінністю до означення *світлий* прикметник *темний* зумовлює акцентування в семантичній структурі епітетних словосполучень ознак ‘тяжкий, безрадісний, сумний’ (***Чуття*** *— холодне,* ***темне*** *і тупе,/ Мов скринька замикається на серці*) (О. Ірванець); *пригрів на грудях я, немов змію,/ цей запитальний знак,/ цей* ***сумнів темний*** (І. Римарук)), ‘який приносить лихо, спричиняє зло; злий’ (*вік об вік — усе замало криці/ все перемісила* ***крівця темна***; *Оком, чи словом, чи співом/ той колядник тебе врік?/* ***Темним*** *неправедним* ***гнівом****/ розпочинається рік* (І. Римарук); *Осяй, благаю,* ***душу*** *грішну й* ***темну/*** *Вогнем Своєї пресвятої влади* (А. Акіменко)).

Незначний сегмент сучасного епітетного словника становлять слововживання на позначення складного (*чорно-білий*) або невизначеного кольору (*вигорілий*). Пор.: *Не бачать раю*

очі невидющі —/ згаса поволі ***вигорілий зір*** (П. Мовчан); *Подорожній, піднявши голову, супроводжує хмари/* ***Вигорілим поглядом*** *з відтінком ностальгії* (Г. Петросаняк).

Отже, епітети-кольоративи — важливий засіб зовнішньої і внутрішньопортретної характеристики людини в українській поезії кінця XX — початку XXI століття. Традиційні й індивідуально-авторські означення, які розбудовують цей фрагмент епітетного поля номінації *людина*, засвідчують і модернізацію мовомислення авторів, і розвиток засобів поетичного мововираження.

Ірина Ніколаєнко

АВТОРСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ В МОВІ ПИСЬМЕННИКІВ ЛУГАНЩИНИ

В українському мовознавстві в останні роки активізовано вивчення позанормативних елементів у художньому дискурсі. «Письменники кінця XX — початку XXI століття, — зауважує Г. М. Сюта, — мають інше бачення естетики мови (зокрема її діалектних, розмовних, просторічних елементів)» (Сюта Г. Мова художньої літератури і літературна мова // Культура слова. — 2012. — Вип. 77. — С. 126; далі — Сюта).

Спрямованість авторської мови на адресата зумовлює вживання диглосивних мовних образів — лексичних одиниць, які «пов'язані з порушенням звичних сфер використання мовних одиниць» (Петрова Л. А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира. — Симферополь, 2006. — С. 88).

Знаковою з цього погляду є лексика народнорозмовного походження та діалектизми. Авторське ж світосприйняття митця спричинює перетворення семантики слова згідно з естетичними мотивами його творчості, що й зумовлює появу оказіоналізмів.

Авторські неолексеми (або оказіоналізми) народжуються як результат письменницького пошуку найбільш влучної та експресивно виразнішої порівняно із загальновживаною лексикою форми вираження думок, настроїв, почуттів. Це праг-